

Elhaló hangok az elefántcsonttoronyból

Pócza Kálmán: *Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban.*

Attraktor, Máriabesnyő, 2011. 125 oldal.

„A NÉZŐTÉREN ÜLŐK

A döbrent németek a vásznat bámulják, és ekkor a fejük fölött...

...A BOMBA, amit Landa helyezett el Hitler és Goebbels páholyában...

...FELROBBAN.

APRÓ DARABOKRA SZAGGATJA HITLERT, FRANCESCÁT ÉS BORMANNT, GOEBBELST pedig székstől kirepíti a páholyból: a Propagandaminiszter átzúg a nézőtér fölött, és becsapódik a szemközti falba, kiszakítva egy jókora darabot a plafonból is.”¹

A Quentin Tarantino által írt és rendezett *Becstelen brigantyk* az utóbbi évek egyik legismertebb és legszélsőségesebb példája arra vonatkozóan, hogy a történelem mivé alakulhat át, ha megszőktetik a történettudomány Vesta-templomából. A történelmi eseményekkel és személyekkel igen kreatívan bánó film a konzervatívabb vagy az abszurdításra ilyen-olyan okból kevésbé fogékony nézőközönség számára blaszfémiával érhet föl (és ért is föl), hiszen a II. világháború a 20. századot leginkább meghatározó esemény, a jelenkori történetírás számára olyan sarkalatos pont, amelynek az árnyéka a megelőző és a következő évtizedek értelmezésére is rávetül, mi több, döntően befolyásolja az egész század történelmi minősítéseit. Ezzel összefüggésben a háború és benne Hitler olyan alakot öltöttek, amely jócskán túlnőtt a történetírás által megszabható értelmezési kereteken, és szimbolikus, sőt mitikus-kultikus tartalmakkal telítődtek. Az utókor embere számára ellentmondásos módon váltak egyszerre érinthetlenné és örök forrásává az egymást folyton felülíró interpretációknak, spekulációknak, hogy ezek újabb és újabb tragikus, heroikus vagy éppen groteszk történetekkel, emlékművekkel, adatokkal vagy önértelmezési lehetőségekkel lássák el a történelemre bármilyen okból fogékony érdeklődőt. Minderről könnyen bizonyosságot szerezhethetünk, elég csak besétálni egy könyváruházba, átkapcsolni egy történelmi tematikájú tévécsatornára, esetleg beleolvasni egy tetszőleges napilap vagy hírportál címeibe.

Tarantino nagy visszhangot kiváltó alkotását többszörösen is indokolt emlegetni, ha historiográfiai vonatkozású művekről beszélünk. A *Brigantyk* voltaképpen a főhőse, Hans Landa ezredes bizonyos jelenetekben a történész alakmásként

¹ Tarantino, Quentin 2009: *Becstelen brigantyk. Forgatókönyv.* Cartaphilus, Budapest, 254–255.

is fölfogható, különösen, ha Landának arra az önmeghatározására gondolunk, miszerint őt az a tehetség teszi különlegessé, hogy képes annak a fejével gondolkodni, aki után nyomoz, vagy akit éppen kikérdez. Ezt a képességét Landa a film első – és talán legkiválóbb – fejezetében, a francia tejjgazdaságban zajló, egyszerre kedélyes és hátborzongató kihallgatási jelenetben meg is csillogtatja. A jelen recenzió tárgyát képező könyv, az *Emlékezetpolitika* szerzője ugyanezt a jelenetet elevenítette föl a könyvbemutatón,² amelynek nem mellékesen a Terror Háza adott helyet, újabb jelentésréteggel gazdagítva mind a szóban forgó jelenetet, mind a könyvében leírtakat. A jelenet annak példajaként került szóba, hogy a háborúban milyen és mennyire különböző, nem egyöntetű és sematikus meg nem ítéhető viselkedési minták rajzolódhattak ki. Feltételezem, a szerző itt elsősorban arra a zsidó családot rejtegető francia gazdára utalt, aki a Landával folytatott, meglehetősen egyoldalú párbeszéd végén megerősíti a hírhedt „zsidóvadász” gyanúját, hol találja a rejtőzködőket.

A harmadik okról, amiért a *Brigantyk* egy emlékezetpolitikát tollhegyre tűző szövegben szerepelhet, már esett szó: Tarantino filmje az egyik legszélsőségebb példája annak, hogyan és milyen eszközökkel formálható a közösségi emlékezet, illetőleg a közösség múlthoz való viszonya.³

A *Becstelen brigantyk* sajátos történelemkezelése ugyan meghökkentőnek tűnhet, de korántsem olyan agresszív és kizárólagosságra törő, mint a politikai érdekeket, ideológiai nézőpontokat szolgáló történetírásoké, amelyekről az *Emlékezetpolitika* lapjain szó esik. E megállapításhoz azonnal hozzá is tehetjük, hogy a rankei alapokon nyugvó történetírás alaptermészete szerint ilyen, *ab ovo* paradigmátikus, azaz nem tűr el más értelmezést maga mellett, elsősorban azért, mert a szabályai szerint – vagyis elfogulatlanul és forráskritikusan – megalkotott történet: igaz, amiből egyúttal az is következik, hogy a tőle eltérő történet: nem lehet igaz. Ezt a totalitárius vonást a történetírás persze nem önkényesen, *l'art pour l'art* öltötte magára, hanem szükségszerűen, az egyöntetű közösségi emlékezet előállítójaként. Ha a közösség tagjai többféle igaz történet közül választhatnak, avagy megvalósul a történetírás széles választékkal járó piacgazdasága, akkor az emlékezet minden elemében individualizálódik, így aztán kevés konkrét jellegzetesség marad, ami az adott közösséget – az adminisztratív eszközökön túl – összetartja. A valódi tételt bíró kérdés e téren az, milyen következményekkel jár a közösségi identitásnak, emlékezetnek ez a széthullása.

Már a fenti – kissé profánul előadott – jellemzésből is kikövetkeztethető az a korántsem újszerű megállapítás, hogy a rankei történetírást, amit a legutóbbi

² Pap Erika 2012: A politikus is foglalkozzon történelemmel. *Campus Online*.

<http://www.campusonline.hu/tortenelem/2263-963.html> – utolsó letöltés: 2014. március 4.

³ A közösségi emlékezet megmésztásának vádja ez esetben aligha megalapozott, hiszen a *Brigantyk* katartikus ereje véleményem szerint nem abban rejlik, hogy a közmegegyezéses, a történészek által hitelesített történelmet kikezdve kívánna új történetet írni, hanem sokkal inkább abban, hogy egyszerre akar és tud mit kezdeni a múlt már emlegetett, historiográfián túli, mitikus, érinthetetlené szentesített dimenziójával, fől szabadítva és megnyitva az idő e szakaszát a kreatív, termékeny képzelet előtt, lehetővé téve az utókornak egy új, talán elevenebb viszony kialakítását.

honi historiográfiai összefoglaló „szakszerű történetírásként” emleget,⁴ mindig is erős és szoros szálak kötötték egy közösséghez, konkrétan a nemzetállamhoz. Pócza Kálmán könyvéből nemcsak azt a történetet ismerhetjük meg, hogyan bomlott föl a nemzetállami érdekű politika és a nemzetállam számára történeti identitást gyártó történettudomány szövetsége, hanem azt is, hogy a kollektív identitás formálásának funkcióját az utóbbi előbb hogyan adta föl, később pedig hogyan és miért nem volt képes visszaszerezni, átengedve e funkciót például a hollywoodi történetmondásnak.

* * *

„– Nem kell versenyeztetni a kettőt, de az az én ízlésemnek sok, amikor védeni próbálják a kommunizmust, ráadásul olyanok, akik magukat demokratának tartják.

– Sokkal rosszabb volt Sztálin mint Hitler.

– Nehéz megmondani, hogy 6 millió ember megölése a rosszabb, vagy 23 millióé.

– Mind a 2 bűnös megbocsáthatatlan amit tettek

– De Hitler számomra más ember kiváló katona is volt ez sztálinról nem mondható el

– Mindkettő rossz 6 millió csak azért volt 6 millió, mert Hitler 12 évig volt hatalmon, Sztálin pedig 30 évig

– Elmebetegeket nem kell hasonlítani, borzalom! ☹⁵

Amikor egy hivatásos történész, azaz a szakmai diskurzus egyetemi oklevéllel, jó esetben állással is hitelesített képviselője nekilát, hogy választott témájára vonatkozóan begyűjtse a kívánt mennyiségű adatokat, majd azokat összevesse a már létező és kanonizált elbeszélésekkel, valószínűleg nem az lebeg a szeme előtt, hogy a történet, amit létrehoz, már születése órájában mennyire ki van szolgáltatva a körülményeknek. Ez alatt értve a nyelv sokértelműségének kényelmetlen adottságát, a tematikus trendeket, a szakmai hierarchiában elfoglalt szerzői helyet, a nézőpont nem mindig feltűnően, de szükségszerűen ideologikus természetét és még sok egyebet. A hit, hogy a történet, amit megírunk, igaz, életbevágónak látszik a történész alkotókészsége szemszögéből. A megannyi elutasító reakció, amellyel a szakma az úgynevezett nyelvi fordulatnak vagy álta-

⁴ Romsics Ignác 2011: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 66.

⁵ 2014. február 26-ai hozzászólások a *Múlt-kor történelmi portál* Facebook-oldalán egy cikk alatt, amely a csicsenek és az ingusok 1944-es kitelepítéséről számol be. Igyekeztem megőrizni a megjegyzések eredeti formáját, bármennyire is idegenül hat egy nyomtatott médiumban. <https://www.facebook.com/multkor.tortenelmi.magazin/posts/10201737223936644> – utolsó letöltés: 2014. március 4.

lában a posztmodernnek a történeti elbeszéléseket illető belátásait fogadta, úgy gondolom, nemcsak e belátásoknak a többé-kevésbé megalapozott kritikájára vagy kritikátlan tagadására támaszkodott, hanem arra a riasztó vízióra is, hogy miként képzelhető el a történeti munka, ha folyamatosan emlékeztetnek bennünket születő elbeszélésünk törekenységére és halandóságára. Így aztán a történész mintha valamiféle skizofrén ihletettségekben alkotna: miközben a közvélemény, a szélesen értelmezett politika nem szűnik meg a tudtára adni, hogy nem hisz neki, nem hallgat rá, munkáját figyelmen kívül hagyja, a történész – habár mindezt látja – igyekszik nem zavartatni magát ezektől a körülményektől. Ő továbbra is a történeti igazság egyedüli letéteményesének szerepében szövegei szövegeit a múlttól, többnyire abban a szilárd hitben, hogy a múltra vonatkozó igazság az ő mérlegén mérettetik meg, a szerint a szakmai hitvallás szerint, amit a porosz történeti iskola Leopold Rankéval az élen több mint másfél évszázada örökül hagyott rá.

A történet Pócza Kálmán bő százoldalas „kismonográfiájában” – a szerző maga látja el e műfaji besorolással munkáját – éppen ezen a ponton, a historizmus történelemtudományának zsenge korszakában kezdődik, persze csak ha eltekin-tünk az első oldalakat kitöltő célmegjelöléstől és tudományfilozófiai alapozástól. Ez utóbbi főként azért szerepel, hogy kilyukadhassunk Thomas Kuhn több érte-lemben is paradigmikus teóriájánál, mivel Pócza elbeszélése ennek a teóriának az elméleti trambulinjáról ugrik fejest a német historiográfia történetének pél-datárába. Célkitűzésében a szerző egyértelműen megfogalmazza, hogy munkája korántsem a német történettudomány két évszázados történetének summázata kíván lenni, hanem olyan vizsgálódás, amely ezt a történetet specifikus nézőpont-ból világítja meg. Az elbeszélő egészen pontosan a politikum és a történettudo-mány időben és hierarchikusan is változó nexusaira kíváncsi, ezen belül kiemelten a németek második világháborús szerepét értékelő megnyilatkozásokra mint az emlegetett nexusok tükrére. E célkitűzést olvasva akár arra is számíthatunk, hogy a történet optimista végkicsengést nyer majd, és több évtizedes küzdelem után a sikeres, mintaszerű múltfeldolgozás mindig is irigylet látomása fog föl-villanni előttünk. (Feltételezem, nem csak én hallom gyakran azt a már-már költőileg föl-tett kérdést, hogy „mi miért nem tudunk úgy viselkedni, mint a németek, miért vagyunk képtelenek olyan okosan és tárgyilagosan szembenézni a 20. századi magyar múlttal, mint ők a náciizmussal”). A történet azonban – és részint ebben rejlik Pócza tömör beszámolójának informatív ereje még talán a német történet-írást részleteiben ismerők számára is – másképpen zárul, különösen, ami a törté-nettudományos tárgyilagosság meggyőzősi képességeit illeti.

Ez a történet, akárcsak a klasszikus drámák, három részből áll. Az első felvonásban a történettudomány és a politika viszonya kiegyensúlyozott, és köl-csönösen termékenyítő hatással bír; a folytatásban a politika veszi át a kezde-ményezést, ám a várakozás ellenére a történettudományra ez a kezdeményezés fölöttébb pozitívan és serkentően hat; az utolsó felvonásban továbbra is a poli-tika indítványoz, ezúttal azonban, mint a legtöbb görög tragédiában, hősünk,

a történettudomány elbukik, a politikum pedig átlép fölötté. Ez a szakaszolás igen plasztikussá és meggyőzővé alakítja a kismonográfiában fölvázolt történetet, ezért nem is meglepő, hogy a társadalomtörténeti elfogultsággal megvert recenzensben (különösen a 19–20. század fordulója és a két világháború közötti időszak tárgyalásakor) felötlük, nem feltétlenül lenne ilyen tiszta a kép, ha a gazdaság- és társadalomtörténetre fókuszáló német történészeknek nagyobb szerep jutna, és nem tűnne úgy, hogy ez a sajátos fókusz csak az 1968-at követő évtizedekben jutott érvényre. A vonatkozó historiográfiai összefoglalók alapján⁶ legalábbis másfajta kép is fölfesthető lenne, ugyanakkor nem szabad megfeledeknünk arról, hogy a visszatekintő szintézisek hajlamosak a korabeli fogadtatás mértékén túl kiemelni a visszatekintés időpontjában progresszívnek minősülő alkotókat, irányzatokat, a divatból soha ki nem kopó teleologikus elbeszélésrend jegyében. Ráadásul egy alternatív, más súlypontokkal dolgozó történet, tartok tőle, egyáltalán nem érvénytelenítené az *Emlékezetpolitika* végső következtetéseit.

Mint említettem, a történet első felvonásában a német historizmus lép színre: rövid, lényegre törő összefoglalást kapunk kialakulásának körülményeiről és kritériumrendszeréről. Bár a történészi fül számára igen ismerősen csenghetnek az összefoglalás tényei, a politika és a történettudomány összefüggésének fénytörésében ezúttal a jól ismert eredettörténetnek egy olyan vonása kerül reflektorfénybe, amely a diszkurzív köztudomásban talán kevésbé reflexszerűen kapcsolódik Ranke nevéhez: „[a]z, hogy Humboldt és Ranke a történelemtudományt az aktuális politikai érdekektől mentesnek tekintették, még messze⁷ nem jelentette azt, hogy a történelemtudomány valóban az is volt. A berlini egyetem megalapításával és a többi német egyetem átalakításával létrejövő történettudomány ugyanis közvetve a porosz felvilágosult abszolutista állam érdekeit szolgálta” (21). Avagy az elbeszélő arra hívja föl a figyelmünket, hogy a forráskritikát bevezető és a(z) akkori felfogás szerinti) természettudományos objektivitást hangsúlyozó történettudománynak egy másik arcára lehetünk figyelmesek, ha meglátjuk mögötte a napóleoni Európa-egyesítés kísérletéből lábadozó államokat, valamint a legitimációs eszközöket, amelyekkel a történettudomány a nemzetállami identitás létrehozásában segédkezett. Ezt mintegy elkerülhetlenné tette, hogy a történettudomány az államtól kapta meg a kibontakozásához szükséges javakat. (És jobbára mindmáig tőle kapja.) A német intézményes és kritikai történettudomány azonban a legcsekélyebb mértékben sem volt nevezhető a nemzetállam túsának, mivel történeteiben a hős szerepe nem másnak jutott, mint az államnak, a történettudomány vezető figurái pedig személyes meggyőződéssel álltak ki a porosz nemzetállam eszméje mellett. Tehát, ahogy megelőlegeztem,

⁶ Lásd például Iggers, Georg G. 1983: *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present. Revised edition.* Wesleyan University Press, Middletown, 229–293.

⁷ A szövegben „messze” helyett „meszse” szerepel (21), két oldallal korábban (19) pedig „mesze”, de ezzel alighanem a korrektúra Achilles-sarkai listájának végére is értünk, egyszersmind kimerítettük az akadémikus recenzió fogalmát.

a politika és a történettudomány kapcsolatának első szakasza a boldog, kiegyensúlyozott konkubinátusé, ugyanakkor, ha figyelmesek voltunk az anyagi kiszolgáltatottság mozzanatára, már láthatjuk is a közeledő viharfelhőket, hogy aztán mégse ez a kiszolgáltatottság, hanem sokkal inkább a *kiszolgálás* problémája veszen véget az egyensúlynak.

A történet az első fejezet után nekilódul, nagyobb sebességre vált, hogy legközelebb „a hatvannyolcasok történettudományának” (28) nevezett időszaknál lassuljon le. Ugyanakkor a hatvannyolcat megelőző évtizedekre is vethetünk néhány közel sem érdektelen pillantást. Többek között ismét tudatosulhat bennünk, hogy a tudományos irányzatok hatalmi viszonyaira mekkora befolyással bír a nemzedékiség – magyarán még a világháborús nemzeti trauma sem változtat az uralkodó módszereken és alapvető narratívákon, ha a trauma után túlnyomórészt a háború előtt iskolázódott történész-nemzedék marad a meghatározó pozíciókban. (A háború alatt kompromittálódott és/vagy emigrált történészek hiánya nem bizonyult meghatározónak, legalábbis Pócza szerint.)

Ebben a szakaszban az *Emlékezetpolitika* elbeszélője léptéket vált, és a németek háborús részvételét értékelő munkákon keresztül, szűkebb és konkrétabb keresztmetszetben vizsgálja a politika és a történettudomány viszonyát. A magyar olvasó pedig különösen innentől válhat hajlamossá úgy szembesülni a szöveg megállapításaival, mintha egyszerre két történetet olvasna: a német történetírás mögött ugyanis fölsejlik a magyar történetírás története is, pontosabban a magyar háborús szerepvállalást értékelő historiográfiai munkák – vagy adott esetben a hiányuk, különösen, ha a német történészek által alkalmazott módszerekre vagy a köztük lefolyt vitákra gondolunk. Nehéz olvasás közben nem számot vetni a magyar történetírás berkeiben zajló csetepatékkal, különösen az ún. eredményeikkel. Az utóbbiak láttán persze kitörhet belőlünk az ösztönzerű sóhajtozás, de – némileg naiv módon – jelezném, hogy a viták értékelésére nézve is gyümölcsözőbb lenne komolyan venni a Pócza-kötet általános javaslatát, vagyis hogy a tágabb ideológiai-társadalmi-tudománytörténeti kontextust fölrajzolva inkább az aktív megértéssel és következtetéssel próbálkozzunk.

Hogy Nyugat-Németországban⁸ 1968 után a politika új utakat talált a történettudományhoz, azt nem pusztán a világtörténeti események, a Nyugaton is teret nyerő baloldali mozgalmak magyarázzák, hanem számos egyéb tényező is, mint például a német gazdasági fellendülés, a hatalom- és generációváltás. Anélkül, hogy minden fejleményt számba vennénk, úgy foglalhatjuk össze a történeteket, hogy a baloldali ideológiák előretörésével (de nem kizárólag ezek eredményeként) a háborús résztvevő vizsgáló történészek távolodni kezdtek attól a magyarázattól, amely a mitizált Hitlert és a kormányzó politikai-katonai elitet jelölte ki felelősként, és a nácizmust egyszeri „balesetként” metszette ki a német történelem testéből. A társadalom- és gazdaságtörténeti nézőpontból kiinduló

⁸ Pócza Kálmán érthető, ámbar konkrétan meg nem magyarázott módon a nyugati országfél tudományát tekinti a háború előtti német történetírás örökösének.

történészek, társadalomtudósok a szociáldemokrata kormányzat által biztosított intézményes lehetőségekkel élve nagy ívű, strukturális magyarázatokra törekedtek, jócskán kitérítve ezzel a potenciális okok és felelősök körét. Az ideologikus elkötelezettség tehát nemcsak a vizsgálati módszer választásában, hanem a morális kérdésfeltevésekben is tükröződött. Vagyis – általánosítva – egy ilyen, baloldali, átfogóan társadalomközpontú történetírás megköveteli az ítélkezést, és nemcsak elhatárolódik a pozitív identitás kialakításának történettudományos feladatától, hanem felcseréli azt egy másik feladattal, a kritikus attitűd megizmosításával. A német történetírás célja ezen időszakban a kritikus önszemlélet széles körű kimunkálása volt, nem pedig a nemzeti önérték forrásainak a biztosítása.

Ez a fajta, a nemzeti keretektől eltávolodó, a porosz államiság örökségével szakító történettudomány természetesen korántsem uralta a teljes történeti diskurzust, szembe kellett néznie a történelmi aktorok homogenizálásának („mindenki egyformán felelős”, „mindenki ugyanúgy viselkedett, gondolkodott”), az arctalanításnak a strukturális magyarázatokat érintő, nem minden alapot nélkülöző vádjával. A vádakra hathatós választ szolgáltatott a Pócza Kálmán által sokat (és úgy tűnik, egyetértéssel) idézett Martin Broszat, aki a mindennapok történetének vizsgálatát helyezte előtérbe azzal az érveléssel, hogy a nemzetiszocialisták hatalomra kerülésének okaira és Hitler szerepének mértékére leginkább ilyen módon találhatunk választ anélkül, hogy a következmények nélküli elhatárolódás és a leegyszerűsítés hibájába esnénk. A kérdést illetően a szövegben még számos történész véleménye és munkája fölbukkan, de ezeknek és a történettudomány egészének a hatása halványulni látszik, amikor az elbeszélésben bekövetkezik „a nyilvánosság által uralt történettudomány” (63) korszaka.

Miközben a nyolcvanas években zajlott a náciizmus és a bolsevizmus összevetése kapcsán kirobbant, a pozitív nemzeti tudat kialakításának problémájára is kiterjedő, Historikerstreit néven elhíresült vita, már látszódtak a jelei, hogy a történettudomány érveit hogyan szorítja háttérbe a politikailag inspirált nyilvánosság. Erre a szerző a politika konzervatív fordulatát követő bitburgi megemlékezést hozza példaként, amikor Helmut Kohl és Ronald Reagan annak ellenére is tisztelgő látogatást tett a temetőben, hogy a történészek tiltakozólag fölhívták a figyelmet a tényre, miszerint oda nemcsak amerikai és Wehrmacht-, hanem SS-katonákat is temettek. Pócza tömören ismerteti a nyolcvanas évek említett történészvitáját, ami az *Emlékezetpolitika* elbeszélésében nem csupán historiográfiai távlatban kiemelkedő esemény, hanem a bitburgi incidenssel hasonló irányba mutató tendencia egyik jele is. Az itthon sem ismeretlen vitának ugyanis nagy a jelentősége olyan tekintetben is, hogy többnyire nem a történészek zárt fórumain zajlott, és nem csak a végeredménye került a közvélemény elé. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* hasábjain folyó véleményütköztetés végén Jürgen Habermas rá is mutatott: „Nem arról van szó, hogy Poppernek vagy Adornónak van-e igaza, és még csak nem is az értéksemleges tudományosság kérdése kapcsán felmerült álláspontok ütköztetéséről szól a vita, hanem a történelem nyilvános

használatáról. Ha ugyanis ez a vita egy szakfolyóirat keretei között zajlott volna, nem háborodtam volna fel rajta” (70).

Abban, hogy a kilencvenes évek végére fölborult a német történettudomány és a politika kölcsönhatásának egyensúlya, a nyilvánosság elé citált szakmai kérdéseken túl az identitásképzésnek az Egyesül Államokban gyakorolt változata is jókora részt vállalt, leginkább Daniel Goldhagen nagy visszhangot kiváltó könyvének⁹ alakjában. Ez a kötet, amelyben Goldhagen felszínes publicista módjára, a forráskritikát és általában az alapvető történelmi eljárásokat hanyagolva az antiszemitizmust egészen egyszerűen mint minden németre egyaránt jellemző tulajdonságot tünteti fel, monokauzálisan magyarázva a holokausztot, sokkal olvasottabbnak bizonyult, mint a történészek művei. A Goldhagen-szöveg ugyanis a nyilvánosság, és nem a történettudomány kritériumai szerint készült, vagyis a botránykeltés szándéka, a konfliktusosság, a személyes hang, az egyénre bontott, átélhető motivációk és az egyértelműség dominálta. Mondhatni, a hollywoodi történetmondás szabályait alkalmazta, de nemcsak ez magyarázta a németek körében kivívott figyelmet, hanem az is, hogy miközben Goldhagen a kollektív antiszemitizmus vádjával operált, kollektív feloldozást is nyújtott azon a sokkal inkább vallásos retorikájú, mint tényekkel alátámasztott alapon, miszerint a II. világháború végleg kiűzte az antiszemitizmus gonoszát a németekből, és a háború utáni magatartásukkal kiérdemelték a bebocsáttatást a demokratikus államok paradicsomába. Goldhagen sikerét az is jelzi, hogy Habermas, aki a történészvitában a szakmai vitákba beszüremelő nyilvánosság veszélyére hívta föl a figyelmet, saját kezűleg adott át Goldhagennek egy díjat, és éppen a közvélemény formálásában játszott szerepét emelte ki.

Az *Emlékezetpolitikában* fölvezolt két főszereplős történet tulajdonképpen ezen a ponton ér véget, annak ellenére, hogy végezetül még megismerkedhetünk a német történetírásnak a történelemképet illetően fontos frissebb fejleményeivel, amelyek között különösen a pozitív identitás kimunkálásának funkcióját újszerűen betöltő Heinrich August Winkler itthon is megjelent,¹⁰ eredetileg *Der lange Weg nach Westen* című Németország-története látszik tanulságosnak.

Ami az *Emlékezetpolitika* összefoglaló értékelését illeti, a politika és a történettudomány viszonyáról célratörően, minimális, de mindig informatív elkalandozással előadott elbeszélés több szempontból is figyelmet érdemel, és nem pusztán a historiográfiai kitekintések iránt érdeklődő történészek számára ajánlott. Amellett, hogy nem kevés olyan történelmi megközelítésről számol be, amelyekből a hazai történetírás is meríthet, kiváltképpen a történet harmadik szakaszából vonhatunk le lényeges következtetéseket. Hogy a nyilvánosság kritériumainak megfelelni vágyó politika kivette a történettudomány kezéből „az igaz történet” meghatározásának a jogosítványait, arra itthon is jócskán akad példa, és hogy ez nemcsak hazai sajátosság, hanem (Németországon kívül) másutt is tapasztalt

⁹ Goldhagen, Daniel 1996: *Hitler's Willing Executioners*. Alfred A. Knopf, New York.

¹⁰ Winkler, Heinrich August 2005: *Németország története I–II*. Osiris, Budapest.

jelenség, arról Giovanni Levi 2001-es felszólítása is tanúskodik: „A történelmet manipulálják és felhasználják, miközben a történészek hangja fátyolossá és távolivá vált. Sem a töredékes emlékezet, sem az iskola, sem a kommunikációs eszközök nem képesek a történettudomány lassú és bizonytalan eljárásait elvégezni. Erről sürgősen beszélni kell.”¹¹

Ahogy a jelen recenzió is tanúsítja – számtalan tiltakozó aláírásgyűjtéssel és válsággyűléssel együtt, gondoljunk csak a legutóbbi idők elhíresült eseményeire: az utcakeresztelőre (történelmi áldással) vagy a német megszállás emlékművére (többnyire már történelmi áldás nélkül) –, erről *már* beszélünk. A kérdés ezért inkább az, hogy cselekedni érdemes-e, fogunk-e, és ha igen, akkor hogyan. Ami a lehetőségeket illeti, nem árthat, ha a szakmai elefántcsonttoronyba zárkózás és a lemondó legyintés helyett egyszerre kísérünk meg a tudományosság kritériumainak megfelelni és a nyilvánosság elvárásaival számot vetni, akár úgy, hogy fölállaljuk és nem kizárólag a tankönyvekre bízunk az ismeretterjesztés feladatát, akár úgy, hogy eladhatóvá tesszük a történetírást, egyszóval utat találunk a nyilvánossághoz. No persze mindegyre csak akkor van szükség, ha a történetírás identitásformáló funkciójára még mindig igényt tartunk – ha viszont nem tartunk rá igényt, akkor számolnunk kell vele, hogy tiltakozásaink és magyarázataink legtöbbször későn érkeznek majd, és nem kizárólag a mindenkori politika hibájából. És bár az az eset talán mégsem fordul elő, hogy köztéri műalkotással háláljuk meg a Tarantino-filmbéli Hans Landának és Aldo Raine-nek a II. világháború befejezése érdekében kifejtett erőfeszítéseit, az ő kettősükhöz hasonló történelmi hitellel bíró alakokkal gyakran fogunk találkozni nyilvános színtereken.

Baráth Katalin

¹¹ Levi, Giovanni 2006: A távoli múlt. In: Hartog, François – Revel, Jacques (szerk.): *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan, Budapest, 33.